ڕەمزی ئەفسانەیی لە شیعرەکانی (هێمن)دا

ڕێبین خلیل قادر
(زانکۆی سەلاحەددین - کۆلێژی زمان)

پێشەکی

مەسەلەی بەکارهێنانی ڕەمز لە ئەدەبی کوردیدا شتێکی نوێ نییە، بەتایبەتی لەناو شیعردا. دەتوانین بڵێین لە شیعری کۆنی کوردیشدا ڕەمز بەکارهاتووە، بەڵام نەک بەو شێوەیەی ئێستا، چونکە لە شیعری نوێی کوردیدا ڕەمز بە شێوەیەکی فراوانتر و هونەریتر بەکاردەهێنرێت، بەتایبەتی (ڕەمزە ئەفسانەییەکان). شاعیر دەتوانێت لە پەنای ئەم ڕەمزە ئەفسانەییانەوە زۆر شت و مەبەست دەرببڕێت و گیانێکی نوێ بە بەر دەقەکەدا بکات و دەقەکەش بە کراوەیی جێ بهێڵێت. (هێمن)ی شاعیر یەکێکە لەوانەی لەناو ئەدەبی کوردیدا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە و ناوێکی دیار و ئەستێرە گەشەیەکی ئاسمانی ئەدەبیاتی کوردییە. لە مەسەلەی بەکارهێنانی ڕەمز بەگشتی و ڕەمزی ئەفسانەیی بەتایبەتی هەنگاوێکی گرنگی شاعیرانەی هاوێشتووە و جێ پەنجەی دیارە. (هێمن) نەک هەر توانیویەتی بەشێوەیەکی شارەزایانە ڕەمزەکان بەکاربهێنێت، بەڵکو گیان و جەوهەری ڕەمزە ئەفسانەییەکانی وەرگرتووە و تایبەتمەندی نوێی پێ بەخشیوە، بەجۆرێک لەگەڵ سەردەمدا بگونجێت.

بەشی یەکەم

بابەتی یەکەم: زاراوەی ئەفسانە

ئەفسانە لقێکی گرنگ و دەوڵەمەندی ئەدەبی فۆلکلۆرە. زاراوەی ئەفسانەش هەر لە کۆنەوە لەناو ئەدەبیاتی زۆربەی میللەتەکاندا چەسپاوە، ئەمەش بەرانبەر ئەو حیکایەت و چیرۆک و سەرگوروشتە و ڕووداوانەیە، کە جۆرێک لە تەمومژی و لێڵییان تێدایە و هەندێک جار لە ڕاستییەوە دوورن.

هەر میللەتێک ئەفسانەی تایبەت بەخۆی هەیە، کە مۆرکی ئەو میللەتەی پێوە دیارە، بۆیە لەناو ئەدەبیاتی هەر میللەتێک زاراوەیەک، یان چەند زاراوە بەرانبەر ئەم حیکایەت و چیرۆک و ڕووداوانە چەسپاوە. بۆ نموونە لای کورد زاراوەی (ئەفسانە) و لای عەرەب زاراوەی (أسطورة) و لای فارس زاراوەی (آفسانە) و لای ئینگلیز زاراوەی (myth) و لای فەڕەنساییەکانیش زاراوەی (mythe) هەیە.

لەلای زۆربەی میللەتان لە بواری ئەفسانەدا دوو جۆرە زاراوە بەکاردێت و ئەفسانە و ئەفسانەی خوداوەندەکان لێک جیاکراونەتەوە. فارسەکان زاراوەی (آفسانە) بۆ ئەفسانەی گشتی و (أسطورە) بۆ ئەفسانەی خوداوەندەکان بەکاردەهێنن، عەرەبەکانیش زاراوەی (اسطورة) بۆ ئەفسانەی گشتی و (اسطورة الالهة) بۆ ئەفسانەی خوداوەندەکان بەکاردەهێنن. لای ئینگلیز و فەڕەنساییەکانیش زاراوەکانی (legende- legend) بۆ ئەفسانەی گشتی و (mythe- myth) بۆ ئەفسانەی خوداوەندەکان بەکاردەهێنرێن. هەرچی لە ئەدەبیاتی

هێمن

کوردی خۆشماندایە بەشێوەیەکی گشتی زاراوەی (ئەفسانە) بۆ هەردوو جۆری بەکاردەهێنرێت، بەڵام دەکرێت لای ئێمەش زاراوەی (ئەفسانە) ئەفسانەی گشتی و زاراوەی (ئەفسانەی خوداوەندەکان) بۆ ئەفسانەی خوداوەندەکان بەکاربهێنرێت. (١)

بابەتی دووەم: پێناسەی ئەفسانە

مرۆڤی کۆن لە بەرانبەر سروشت و گەردوون و دیاردە سەرسوڕهێنەرەکان دەستەوەستان بووە و دۆش داماوە. ئەو سروشت و گەردوونەی پڕن لە نهێنی و ئەستەمە توانای سنووورداری مرۆڤ پەی بەم هەموو نهێنی و زانیارییە شاراوانە ببات. مرۆڤی سەرەتایی گەشەی مێشک و بیرکردنەوەی نەگەیشتبووە ڕادەی فراوانبوون و گەشەسەندن، بۆیە نەیدەتوانی دیاردە و ڕووداوەکان بەشێوەیەکی زانستی لێک بداتەوە، لەبەر ئەوە پەنای دەبردە بەر خەیاڵ و پرسیارکردن لە خود و سەرنج و تێرامان، لە ئەنجامی هەموو ئەمانەشەوە جۆرێک لە وەڵامی لەلا دروست دەبوو، کە حەز و ئارەزوو و ترس و دڵەڕاوکێی ئەوی بەرانبەر سروشت و گەردوون و هێزە شاراوەکان دەردەخست، چونکە «مرۆڤی سەرەتایی زۆر گرنگی بە دیاردەکانی سروشت دەدا، ئەم گرنگی دانەش شێوازێکی تێرامانی تیۆری وەرگرتبوو» (٢)، کە لە چەندین پرسیاری بێ وەڵام پێکهاتبوو.

دەکرێت ئەفسانە چەندین پێناسەی بۆ بکرێت و لە گەلێک ڕوانگەی جیاوازەوە لێی بکۆڵدرێتەوە. لێرەوە چەند پرسیارێک سەرهەڵدەدات، ئەفسانە چییە؟ بۆچی دروست بووە؟ تا چەند بە تەنگ داخوازییەکانی مرۆڤی سەرەتاییەوە بووە؟ ئەم پرسیارانە و چەندین پرسیاری دیکەش لە میانەی تیشک خستنە سەر پێناسە جیاوازەکانی ئەفسانە ڕوون دەبنەوە.

دەتوانین بڵێین ئەفسانە «بریتییە لە هەوڵی مرۆڤ بۆ ئەوەی لە گەردوون و دیاردەکانی بگات، یان بریتییە لە لێکدانەوەی مرۆڤ دەربارەی ئەو دیاردانە، بێ گومان بەرهەمێکە زادەی خەیاڵ، لەگەڵ ئەوەشدا لە چەمکێکی دیاریکراو و فەلسەفەیەکی سەرەتاییەوە پەیدا بووە» (٣) چونکە لە ئەنجامی پێویستییەکانی ژیانی مرۆڤەوە دروست بووە، «ئەفسانە بەرهەمێکی لەمێژینەی هەموو مرۆڤایەتییە و بەرهەمێکی هەمەلایەنە و لە ئەنجامی پێویستییەکانی ژیان و ئارەزووە لەبن نەهاتووەکانی مرۆڤەوە کەڵەکەی کردووە و کۆبووەتەوە و گەیشتووەتە ئەمڕۆ» (٤). بێ گومان مرۆڤی سەرەتایی بەرانبەر دیاردە و ڕووداوە سەیرەکانی سروشت و گەردوون لە ترس و دڵەڕاوکێیەکی یەکجار زۆردا ژیاوە، خۆی بەبێ دەسەڵات و بێ توانا هاتووەتە پێش چاو و لە بارێکی دەروونیی زۆر خراپدا ژیاوە، نەیتوانیوە هیچ لێکدانەوەیەک بۆ شت و دیاردەکانی دەوروبەری خۆی بکات، بۆیە پەنای بۆ ئەفسانە و خەیاڵ بردووە و ویستوویەتی لە ڕێگەی ئەم دووانەوە کەمێک لەترس و دڵەڕاوکێیەکانی کەم بکاتەوە و دڵی ئارام بگرێت(٥).

هەموو ئەم پرسیار و سەرنج و تێرامان و بیرکردنەوانەش خراونەتە قاڵبی حیکایەت و چیرۆکی خورافی و دوور لە ڕاستی و خەیاڵیش دەورێکی سەرەکی لە چۆنیەتی ئاراستەکردنی ڕووداو و بەسەرهاتەکاندا گێڕاوە «ئەم دەربڕینانە خراونەتە شێوەی چیرۆکێکەوە، کە سەرەتا و گرێ و کتوپڕی و ئەنجامی هەیە» (٦)، بەڕاستیش ڕووداوەکان خۆیان لە شێوەیەکی چیرۆکئامێزانەدا دەنوێنن، چونکە ڕووداو و بەسەرهاتەکان سەرەتایەکیان هەیە کە لەوێوە دەست پێدەکەن و دەگەنە لووتکە (گرێ)، پاشان ڕووداوەکان بەرەو چارەسەری دەڕۆن و کۆتایی بە ڕووداوەکان دێت، ڕووداوەکانیش بەجۆرێک داڕێژراون «شێوازەکەیان جۆرێک لە تەمومژی و ڕەمزییەتی تێدایە، بەجۆرێک مەبەستەکەی دەشارێتەوە» (٧)، هەرچی (مالینۆڤسکی)یە ئەم جۆرە بیروڕایە ڕەت دەکاتەوە و لەگەڵ ئەوەدا نییە کە ژیانی

مـرۆڤی سـەرەتایی بەشـێـوەیەکی تەمـومـژی و ڕەمـزی بووبێت، بەڵکو پێی وایە ئەفسـانە زیندووکـردنەوەی واقیعی سەرەتایی بووە بە شێوازی ئێستا ئەم شێوازە نەماوە و بەسەرچووە(٨).

لەناو ئەم حـیکایەت و چیـرۆکـانەشـدا کـۆمـەڵێک کەسایەتی و ئامێر و دیمەنی سەیر بەرچاو دەکەون، کە مۆرکێکی ئەفسانەئامێز لەخۆ دەگرن «ئەفسـانە ئەو چیرۆک و حیکایەتە کۆنانەی کە پاڵەوانی نائاسایی و دێو و ئەجندە و ئامێری جادوویی و پڕ هێزی وەکو شوور و بەرماڵی فڕین و کڵاوی سەخرە جن و پاڵەوان و ئامێرە سـەیرەکـانی تر ڕۆڵی تێـدا دەبینن» (٩) ئەمـانە ئەو ئامێرانەن کە لە زۆربەی ئەفسـانەکـاندا هەسـتیـان پێ دەکـرێت و هەندێک لەم ئامـێـرانە گـوایە توانای لە ڕادەبەدەریان هەیە.

هەندێک لە شـارەزایانی بواری فـۆلکلۆر بەگـشـتی و ئەفـسـانە بەتایبـەتی هەوڵ دەدەن لە ڕوانگەیەکی فەلسەفییانەوە سەیری ئەفسانە بکەن و لێکی بدەنەوە «لە ڕوانگەی فەلسەفەوە ئەفسانە بەجۆرێک لە هۆشیاری کۆمەڵایەتی دادەنرێت، یان هەوڵی سەرەتایی مرۆڤە بۆ زانین و تێگەیشتن لە جیهان» (١٠). هەروەکو فەلسەفە بریتییە لە گەڕان بەدوای ڕاستی و حەزکردن لە دانایی، ئەوە ئەفـسـانەش بۆ مـرۆڤی سـەرەتایی بریتی بوو لە فـەلسـەفـەی ئەمـڕۆ، چونکە ئەویش بەدوای ڕاسـتی و حەقـیـقـەت و کۆکردنەوەی زانیاری لە بابەت سروشت و گەردوون و دیاردە جۆربەجۆرەکانەوە، گەڕاوە.

هەندێک لە توێژەرانی بـواری ئەدەب لە ڕوانـگـەی ئایینەوە سـەیری ئەفـسـانەیان کـردووە، گـوایە ئەو دابونەریتانە پیشان دەدات کە میللەتە کۆنەکانی جیهان لە کـەشـێکی ئایینی و عـیـبـادەتدا پەیڕەویان کـردووە «هەندێک لەو یاسا و دابونەریت و بیروباوەڕە ئایینیانە دەردەبڕێت، کە هی میللەتە کۆنەکانی جیهـانە و ئێستا ئەم جـۆرە دابونەریتـانە فـەوتاون و نەمـاون و تەنیـا لەشـێـوەی گـێـڕانەوە و دەربڕینی ئەفـسـانەییـدا بۆمـان مـاونەتەوە» (١١). هەر لە سـەرەتاشـەوە ئەوەمـان ڕوون کردەوە کە هەندێک لە میللەتان زاراوەی تایبەتییـان بۆ ئەو جۆرە ئەفسانانەی کە پەیوەندییان بە کەشی ئایینی و خوداوەندەکانەوە هەیە، داناوە. بۆ ئەوەی لە ئەفسـانەی گشتی جیایان بکەنەوە. ئەفسانەکان زانیاری زۆرمان لە بابەت ئایین و چۆنیەتی پەرستن و ئاهەنگە ئایینییەکانی میللەتە کۆنەکانی جیهان پێدەبەخشن، لەم بارەیەوە بۆ لێکۆڵینەوە گەنجینەیەکی بەنرخە.

هـەنـدێـکـی دیـکـە لـە تـوێـژەران لـە ڕوانـگـەی کۆمەڵناسییـانەوە لە ئەفسـانەکـان دەکۆڵنەوە، چونکە ئەفسانەکان لە بابەت دابونەریت و شێوەی ژیان و ئاکار و سیسـتـمە کۆمەڵایەتییـەکـان و...تاد زانیـاری بەنرخ و گـرنگیـان تێـدایە. لەم بارەیەوە ئەفسـانە سـەرچاوەیەکی گرنگە، چونکە بریتییە لە چەند «زانیارییەکی ڕێکخراوی چیرۆکئامێز بە دەوری بیروباوەڕە میتافیزیکییەکان و یاسـا و ڕێسـای کـەون (گـەردوون) و دامـەزراوە کۆمەڵایەتییەکان و مێژووی میللەتێک لە میللەتەکاندا دەخولێتەوە» (١٢) هەر لەم ڕوانگەیەوە جۆرێک لە ئەرک بە ئەفسانە دەبەخشن کە بریتییە لە «تۆمارکردن و نمایش کـردنی سیـسـتـمی ئاکـار (ڕەوشت)، کـە بەو هۆیە دەتوانرێت هەڵوێست و ڕووداوە کۆمەڵایەتییـەکـان ڕێک بخرێت و یاسایان بۆ دابنرێت و ئاشکرا بکرێن» (١٣).

ئەفسانە وەکو جۆرێک لە هۆشیاری مرۆڤی سەرەتایی دادەنرێت و بەرهەمی بیر و خەیاڵی مرۆڤە، بۆ تێگەیشتن و زانین و لێکدانەوە و ڕەوینەوەی ترس و تاریکی و دڵەڕاوکـێی مـرۆڤ بەرانبـەر هەمـوو ئەو ڕووداو و دیاردانەی گـەردوون و سـروشت. هەر لە ڕێگەی ئەفسـانەشـەوە دەتوانین لە دابونەریتە کـۆمـەڵایەتی و ئایینی و یاسـاو دەسـتوورەکـانی ژیانی هەر مـیللەتێک شارەزابین.

بابەتی سێیەم:
ئەفسانەی کوردی لەناو ئەفسانەی جیهانیدا

کـورد خاوەنی سـامـانێکی کەلەپووری و فۆلکلۆری و مـیللی نەتەوەیی دەوڵەمـەندە و زۆربەی ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسانی سەدەکانی ڕابوردوو دانیان بەمەدا ناوە، کە کورد گەنجینەیەکی گرنگ و فراوانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری لەژێردەسـتـدایە و لەم بارەیەوە بە یەکـێک لە مـیللەتە پێشەنگەکانی جیهان دەژمێردرێت.

مـیللەتانی جیـهـان لەزۆر شـتـدا هاوبەشن و بەیەک دەچن، لە هەمان کاتیشدا زۆر دابونەریت و خووڕەوشت و بیروباوەڕ هەن کە مـیللەتان لەیەکـتر جیـادەکەنەوە، بە حـوکـمی ئەوەی هەر مـیللەتێک خـاوەنی تایبـەتمەندی خۆیەتی، یەکێک لەمـانەش مەسـەلەی ئەفسانەیە. هیچ مـیللەتێک نییـە خـاوەنی جـۆرێک لە ئەفـسـانە و شارستانیەت نەبێ و لە میللەتانی دیکە جیانەکرێتەوە. هەر لەم ڕوانگەیەشـەوە دەتوانین بڵـێین کوردیش خـاوەن

ئەفسانەی تایبەتی خۆیەتی کە بە (ئەفسانەی کوردی) ناودەبرێت و تایبەتە بە کورد و مافی هیچ میللەتێکی دیکەی پێوە نییە، چونکە «لە دروست بوونی ئەفسانەدا دیدێک هەیە کاردەکات، هەر میللەتە و تایبەتمەندیی خۆی لە بەکارهێنانی ئەم دیدەدا هەیە، ئەویش لە چۆنیەتی خوێندنەوەی سروشت و دەوروبەر و رووداوەکانی ژیان» (١٤). بۆیە نابێت گومان بەرین لەوەی خاوەن ئەفسانە نەبین، بەڵکو دەبێت هەموو گومان و تەمومژێک برەوێنینەوە، ئەویش بە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەی دەپرسن: ئاخۆ کورد ئەفسانەی هەیە، لە وەڵامدا بێ دوودڵی دەڵێین: بەڵێ، ئەفسانەمان هەیە و لەم بارەیەوە گەنجینەیەکی دەوڵەمەندمان لەبەر دەستدایە، بۆیە «نابێ پێمان وابێت ئەفسانەی کوردی شتێکی تەواو جیایە لە ئەفسانەی جیهانی، نا نەخێر! ئەوەی کە تایبەتمەندی بە ئەفسانەی کوردی دەدات ئەو دیدە ئەفسانەییەیە کە لەلای هەموو مرۆڤایەتی هەیە و هەر میللەتەش بەشێوەی خۆی و لە کۆی کولتووری خۆی بەکاری دەهێنێ» (١٥).

کورد کە خاوەنی مێژوویەکی دێرین و پڕ لەسەرکەشی بێت، چۆن خاوەنی ئەفسانە نابێت؟ ئەو عەقڵییەت و بیرکردنەوە ئەفسانەئامێزەی لای میللەتانی دیکە هەستی پێدەکرێت، لای کوردیش هەمان بیرکردنەوە هەیە «کوردیش بەم دید و بنەمایە- ئەفسانەییە- مێژوو و سروشت و دیاردە و زانست و خەون و خەیاڵی خۆی پێ دەخوێنێتەوە و بەردەوام ئەم دید و ئامرازەی بەکارهێناوە و بەکاری دەهێنێ» (١٦).

ئەفسانەی کوردی لە زۆر شوێندا لەگەڵ ئەفسانەی میللەتانی جیهاندا هاوبەشە (بەتایبەتی میللەتانی هیندوئێرانی و میللەتانی دراوسێ و گریکی و رۆمانەکان)، لە زۆر شوێنیشدا لێیان جیادەبێتەوە و مۆرکی نەتەوایەتی و رەسەنایەتی و خۆماڵیی خۆی پاراستووە. بۆ نموونە ئەفسانەکانی (گەلگامش و ئەسکەندەری مەقدۆنی و زەردەشت و... تاد) هاوبەشە لەنێوان زۆر لە میللەتان، یان کەسایەتی ئەفسانەیی و ئامێر و کەلوپەلی جادوویی و دێو و درنج و جنۆکە و... تاد لە زۆر ئەفسانەی میللەتاندا هاوبەشن، کەچی رووداو و بەسەرهات و کەسایەتی ئەفسانەیی واش هەیە تەنیا تایبەتە بە کورد، بۆ نموونە ئەفسانەی (بالی و بارام) لەناو ئەفسانەی کوردیدا زۆر بەناوبانگە.

ئێمە لە ناو ئەفسانەی جیهانیدا (بە تایبەتی ئەفسانەی گریکی و رۆمانی) هەست بە دیاردەی فرە خوداوەندی دەکەین، چونکە ئەوان «بۆ هەر دیاردەیەک لە دیاردەکانی ژیان و سروشت خوداوەندێکیان دیاری کردووە، وەکو خوداوەندی جوانی و خوداوەندی هونەر و شیعر و خوداوەندی باران و خوداوەندی سەرچاوەکان و...» (١٧). زۆرجار ئەم خوداوەندانە لەگەڵ یەکتر لە ململانێ و ناکۆکیدا بوون، یان لەگەڵ بەرەی ئادەمیزاددا لە ململانێدا بوون بۆ ئەوەی هەموو ئادەمیزاد بخەنە ژێر رکێفی خۆیانەوە، جا هەندێکیان لایەنگری خێروچاکە و بەرەی ئادەمیزاد بوون و هەندێکی دیکەشیان لایەنگری شەڕ و خراپە و تاریکی و دژی بەرەی ئادەمیزاد بوون.

ئەم ناکۆکی و بەربەرەکانێیە بە جۆرێک پەڕیوەتەوە ناو ئەفسانەی کوردیش، بەڵام نەک ململانێی نێوان خوداوەندەکان و مرۆڤ، بەڵکو ئەم ململانێیە لە جۆرێکی دیکە سەری هەڵداوە، ئەویش لەنێوان باڵی خێر و چاکە و رووناکی (کە لایەنگری مرۆڤن) لەگەڵ باڵی شەڕ و خراپە و تاریکی (کە دژی مرۆڤن)، مرۆڤ هەمیشە هەوڵی داوە باڵی خێر و چاکە بەسەر باڵی شەڕ و خراپەدا زاڵ بێ.

لەناو ئەفسانەی کوردیدا کۆمەڵێک رەمزی چاکە و خێر و رووناکی هەن لە نموونەی (فریشتە و پەری و رۆژ و خدری زیندە و رووناکی و..تاد) لەبەرانبەر ئەمانەشدا کۆمەڵێک رەمزی ئەفسایی خراپە و شەڕخواز هەن لە نموونەی (جنۆکە و شەیتان و دێو و درنج و مار و ئەژدیها و پیرەژن و تاریکی و...تاد). ئەمانە هەمیشە لە ململانێ و بەربەرەکانیدا دەژین و هەر باڵێک دەیەوێت لەسەر بەرژەوەندی باڵەکەی تر سنوور و دەسەڵاتی خۆی فراوان بکات، ئەفسانەی کوردیش وێنەی کێشەی نێوان دێو و درنج و باڵی شەڕخواز لەگەڵ بەرەی ئادەمیزاد و باڵی چاکەخوازدا دەکێشێت، بەجۆرێک باڵی شەڕخواز رەمزە و بۆ بەرەی رەنجدەر و ستەم لێکراوانی کورد و باڵی چاکەخوازیش رەمزە بۆ قارەمان و شۆڕشگێڕانی کورد، لە ئەنجامدا سەرکەوتن و بەرژەوەندی هەر بۆ باڵی چاکەخواز دەمێنێتەوە و باڵی شەڕخواز (دوژمنانی کورد) شکست دەهێنێ(١٨).

ئەگەر لە روانگەی ئایینی زەردەشتییەوە بۆ ململانێی نێوان باڵی خێر و باڵی شەڕ بڕوانین، تێبینی دەکەین کە وەکو ئەفسانەی گریکی و یۆنانی ململانێی نێوان خوداوەندەکانی تێدایە (لە روانگەی ئایینی زەردەشتییەوە). بۆ نموونە لەم ئایینەدا خوداوەندی

(ئاهورامەزدا) ڕەمزی خێر و چاکەیە و یارمەتی مرۆڤ دەدات و لەتەنگانەدا فریای دەکەوێت، کەچی بەرانبەر ئەو (ئەهریمەن- شەیتان) هەیە و ڕەمزی خراپە و شەڕخوازییە و دژی مرۆڤە و هەوڵ دەدات مرۆڤ لە خشتە بەرێت. ئەم دوو خوداوەندە بەردەوام لە دژایەتی یەکتریدان و هەریەکەیان دەیەوێت دەسەڵاتی خۆی بەسەر مرۆڤدا بسەپێنێت. هەمان نموونەش لەناو ئەفسانەی گریکی کۆندا هەیە، بۆ نموونە لە ئەفسانەی (پرۆمیسیۆس)دا کاتێک (زیۆس) لە (پرۆمیسیۆس) تووڕە دەبێت و سزای دەدات، چونکە خێر و ڕووناکی بۆ مرۆڤ دەهێنێت.

هەندێک ئەفسانە هەن لەنێوان میللەتاندا هاوبەشن، بۆ نموونە ئەفسانەی (خدری زیندە) لەناو ئەفسانەی کوردی و ئەفسانەی زۆربەی میللەتاندا بەدی دەکرێت، لە ئەفسانەی کوردیدا (خدری زیندە) «ئەو گیانە پاکەیە کە لەشێوەی پیرەمێردێکی ڕیش سپیدا دەردەکەوێ، ڕووخۆشە... تا ئاسمان و زەوی مابێت ئەو هەر ئەمێنێ و فریای ئەو سەر لێ شێواو و لێ قەوماوانە ئەکەوێ کە هاواری بۆ ئەبەن. یارمەتییان دەدات و ڕزگاری و چاکەیان پیشان دەدات» (١٩). هەر هەمان وێنە «لەلای زۆربەی میللەتانی ڕۆژهەڵات هەیە، بە هەمان ناو» (٢٠).

وێنەی (مار و ئەژدیها) لەناو ئەفسانەی کوردیدا ڕەمزی خراپە و شەڕخوازی و تاریکین، هەمان وێنەش بە سروشتە شەڕانگێزییەکەیەوە لەناو ئەفسانەی یۆنانی کۆندا هەیە. ئەم وێنە خراپەی مار لە ئەفسانەی کوردیدا هەر ئەو وێنەیەیە کە ئەفسانەی کۆنی یۆنانی دەربارەی ئەو مارەی دەگێڕێتەوە کە (ئەهریمەن- ئیبلیس)ی بردە بەهەشتەوە تا (ئادەم و حەوا) هەڵخەڵەتێنێ. (٢١) ئەمەش ئەوە دەردەخات، کە لەناو ئەفسانەی کوردیدا گەلێک بیروباوەڕی ئایینی ڕەنگی داوەتەوە.

وێنەی پاڵەوان لەناو ئەفسانەی کوردیدا بە جۆرێکە هێز و توانایەکی لە ڕادەبەدەری هەیە، هەمیشە هەوڵ دەدات بەسەر باڵی شەڕانگێزی و خراپە و تاریکیدا زاڵ بێت، ئەم جۆرە پاڵەوانە لەناو کۆمەڵگەدا نوێنەرایەتی کەسانی هەژار و بێ دەسەڵات دەکات. زۆرجار پاڵەوانی ئەفسانە دەکەوێتە داوی جنۆکە و عیفریت و لەگەڵیان دەکەوێتە زۆرانبازی و لەکۆتاییشدا بەسەریاندا زاڵ دەبێت. ئەم زۆرانبازییەش ڕەمزە بۆ کەسانی ناو کۆمەڵگە بەهێزی خێر و شەڕییەوە(٢٢). ئەمانە تەنیا چەند نموونەیەک لە ناو ئەفسانەی کوردی بوون، دەکرێت دەیان و سەدان نموونەی ئاوا بێنین و لێکیان بدەینەوە، بەڵام بۆ ئەوەی زیاتر بەناو بابەتەکەدا قووڵ نەبینەوە هەر ئەم چەند نموونەیە بەسە.

ئەفسانەی کوردی وەکو ئەفسانەی نەتەوەکانی دیکە «دەربڕینی هەوڵی مرۆڤە سەبارەت بە ژیانی کۆمەڵایەتی و ڕووداوە سروشتییەکان، ئەفسانە و بەتایبەتی چیرۆک لەناو کوردەواریدا کێشە و خەباتی خەڵک ئەنوێنێ بۆ چارەکردنی ئەو کێشانە» (٢٣). کەواتە لەسەردەمێکی دیاریکراودا ئەفسانەی کوردیش ئەرکی خۆی لە هۆشیارکردنەوەی تاکی کورد و کۆمەڵگای کوردەواریدا بینیوە، تاکی کوردیش هەستی بەنهێنی و دیاردەگەلێکی سەیر و شاراوە کردووە، پرسیارێکی زۆر بێ وەڵام لە مێشکیدا خولاوەتەوە، بەسەرنج و تێڕامان لە بابەتەکانی ڕوانیوە، هەموو ئەمانە وایان کردووە پەنا بۆ ئەفسانە و خەیاڵ ببات.

بەشی دووەم

بابەتی یەکەم: پێوەندی نێوان شیعر و ڕەمز

زاراوەی (ڕەمز) بەرلەوەی لە بواری ئەدەبییدا بەکاربهێنرێت، زیاتر زاراوەیەکی فەلسەفی و ئایینی بووە، بەتایبەتی لەناو ئایینی (مەسیحییەت)دا. دواتر هاتووەتە ناو بواری ئەدەبی و وەکو زاراوەیەک بەکارهاتووە. ئەم زاراوەیە «مێژوویەکی دوورودرێژی لە زانستی خواناسی (Theology)دا هەیە، کە هاو واتای (Creed)ە، کە مانای (دەستووری باوەڕی مەسیحییەت)ە» (٢٤).

زاراوەی ڕەمز (Symbol) لە بنچینەدا لە «فرمانی (Symballein)ی گریکییەوە وەرگیراوە، کە مانای هاوێشتنی بەیەکەوە دەگەیەنێت و ناوەکەی (Symbolon) واتە (نیشانە، دروشم، ڕەمز، ئاماژە) بریتییە لە شتێکی گیاندار، یان شتێکی بێ گیان، کە شتێکی تر دەنوێنێ» (٢٥).

بەکارهێنانی ڕەمز لەناو شیعری کوردیدا تازە نییە و مێژوویەکی کۆنی هەیە، بەڵام دەکرێت بڵێین لە سەردەمی ئێستاماندا ڕەمز سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ ئەوەی شاعیر پەنای بۆ ببات و دەورێکی سەرەکیش لە بینای هونەری و جوانکاری شیعردا دەگێڕێت، بۆیە «بەهۆی ئەو سروشتە ئەفسووناوییەی شیعر هەیەتی دەکرێت بڵێین شیعر نییە لە دیوێک لە دیوەکانیدا هەڵگری دەلالەتێکی ڕەمزی

نەبێت، جا چ ڕەمز بە ڕووە بینراوەکەی بێ کاتێک لە جەستەی شیعردا دەبینرێت، یان ڕووە نەبینراو و شاراوەکەی بێت، کاتێک گیانی شیعر لە خۆوە دەگرێ» (٢٦). کەواتە ڕەمز هەمیشە لە جەستەی شیعردا بوونی هەیە، چونکە شیعر خۆی زمانێکی ڕەمزییە و واتا و دەلالەتەکانی لە ناخی خۆیدا هەڵگرتووە، چاوەڕێی ئەوە دەکات کەسێک دەرگای گەنجینە بەنرخەکەی بکاتەوە و دوڕ و گەوهەرەکانی ناوی ببینێت، چونکە «ڕەمز لەکرۆکییەوە سروشتدارە تەنیا بە وێنەکێشانی شتە مادییەکان ناوەستێ، بەڵکو هەوڵ دەدات بە گواستنەوەی ئەو کاریگەرییەی کە لەسەر دەروونی هەیە پاش ئەوەی هەست وەری دەگرێ، هەروەها بایەخ بە گوزارشت کردنی کەشە نادیارەکان دەدا کە بۆ قووڵایی خود شۆڕ دەبێتەوە» (٢٧).

ئەو پێوەندییەی لەنێوان شیعر و ڕەمزدا هەیە، پێوەندییەکی بەناویەکدا چوو و ئاڵۆزە و لێک جیاناکرێتەوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، چونکە ڕەمز وزەیەکی شاراوە و فراوانی هەیە و دەبێتە هۆی قووڵکردنەوە و دەوڵەمەندکردنی ئەزموونی شیعری لەلای شاعیر، بەڵام ئەم پێوەندییەش هەموو کات جێگیر نەبووە و لەیەک ئاستدا نەبووە، چونکە بەهۆی گۆڕانی بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە، لە قۆناغێک لە قۆناغەکان ڕەمز بەشێوەیەکی سادە و ساکار هەڵسوکەوتی لەگەڵدا کراوە، کەچی لەگەڵ هاتنی بارودۆخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی نوێدا، بەشێوەیەکی قووڵتر و وردتر هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕەمزدا کراوە و لە جەستەی شیعردا توێنراوەتەوە(٢٨). بەرجەستەکردنی ڕەمزیش لەناو شیعردا بەهۆی هەندێک لە هونەرەکانی ڕەوانبێژییەوە دەبێت «ڕەمز لە ئەدەبدا لە خوازە و خواستن و لێکچواندن لە دایک دەبێت، کەواتە زۆر لێکتر نزیکن» (٢٩). واتە شاعیر بەهۆی ئەم هونەرە ڕەوانبێژییانەوە هەوڵ دەدات مانای گشتی شیعرەکە سنووردار بکات، چونکە کاتێک ڕەمز لەناو شیعرەکەیدا بەکاردەهێنێت ئەوە وێنەیەکی هونەری بە یەکێک لەم هونەرانە دروست دەکات، ڕاستە مانای شیعرەکە سنووردار دەبێت و بە ئاسانی خۆی بەدەستەوە نادات، بەڵام شاعیر هەندێک نیشانە (قرینە) لەناو شیعرەکەیدا جێ دەهێڵێت، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەم نیشانانەوە مانا و مەبەستی شیعرەکە ڕوون ببێتەوە.

لە بابەتی پێویستی بەکارهێنانی ڕەمز لەناو شیعردا، (د. پەرێز سابیر) دوو جۆرە پێویستیی دیاری دەکات. ئەوانیش پێویستییەکیان لە دەرەوەی شیعرە و بۆ شاعیر دەگەڕێتەوە، لەم حاڵەتەشدا ڕەمز تەنیا هۆیەکە بۆ گەیشتن بە مەبەستێک، پێویستییەکەی دیکەیان لەناو شیعردایە و لەم حاڵەتەشدا ڕەمز لەوە دەردەچێت تەنیا هۆیەک بێت، بەڵکو لە یەک کاتدا دەبێتە هۆ و مەبەست. ئەوەی پێوەندی بە بەکارهێنانی ڕەمزەوە هەیە لە دەرەوەی شیعر بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێت شاعیر لە ئەنجامی فشارێکی دیاریکراوەوە، کە پێوەندی بە چەند هۆکارێکی دەرەکییەوە هەیە، ڕەمزەکە بۆ ئەوە بەکاردەهێنێت تا لەژێر کاریگەریی ئەو فشارەدا شتێک بڵێت کە بەبێ بوونی ئەو پەردەیەی ڕەمزەکە بۆی دروست دەکات، شاعیر ناتوانێت ئەو شتە بڵێت، بەڵام کاتێک ڕەمز دەکەوێتە ناوەوەی شیعر، ئەوە شاعیر خۆی لەناو شیعرەکەیدا دەتوێتەوە و دەچێتە پێکهاتەی شیعرەکە و شتێک نامێنێت پێی بگوترێت شیعر و شاعیر، بەڵکو دەبنە یەک شت و بەرەو مەبەستێکی باڵای شیعری دەڕۆن، ئەویش ڕووت کردنەوەی شیعرە لەو شتانەی لە دەرەوەی شیعرن و لەژێر فشارێکەوە بە ناچاری تێکەڵی شیعر بوونە و دەرکەوتنیەتی لە بەرگە ڕاستەقینەکەی خۆی وەکو شیعر(٣٠).

لێرەوە ئەو گرنگییەمان بۆ دەردەکەوێت لە بەکارهێنانی ڕەمز لە ئەفسانەی کوردیدا، شاعیر کاتێک ڕەمز بەکاردەهێنێت، مەبەستی ئەوەیە مانای شیعرەکەی زیاتر قووڵ بکاتەوە. بە جۆرێک تێگەیشتن لە مانای شیعرەکە کەمێک گران و ئاڵۆز بێت، بۆ ئەوەی لەمانایەکی سادە و ساکار دووربکەوێتەوە و بەیەک جار و دووجار مانای بەدەستەوە نەدات، بەڵکو شیعرەکە دەقێکی کراوە بێت و زیندوویەتی خۆی بپارێزێت «هۆی بەکارهێنانی ڕەمزیش لای شاعیران بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە (ڕەمز سروشتێکی دەوڵەمەند و وروژێنەری هەیە)، چونکە ڕاستەوخۆ گوزارشت لە مانایەکی سنووردار ناکات، بەڵکو (دەلالەت لەو مانایە دەکات کە لەپشت مانا دیارەکەوەیە، لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی دیارەکەش) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو خاسیەتە تایبەتییەی ڕەمز یارمەتی شاعیر دەدات مانای شیعرەکە بە کراوەیی بەجێ بهێڵێت...» (٣١). ئەمەش لێهاتوویی و شارەزایی شاعیری دەوێت، چونکە مەرج نییە هەموو شاعیرێک بتوانێت بەشێوەیەکی دروست هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕەمزدا بکات. کەواتە ڕەمز هەم لە ڕووی ناوەڕۆک و هەم لە

ڕووی بنیادی هونەری جوانکاری شیعرەکەوە دەورێکی گرنگ دەگێڕێت.

بابەتی دووەم: پێوەندی نێوان شیعر و ئەفسانە

شیعر و ئەفسانە پێوەندییەکی پتەویان بە یەکترییەوە هەیە، ئەم پێوەندییەش لەناو شیعردا هەستی پێ دەکرێت. ئەگەر ئەفسانە بەرهەمی خەیاڵی مرۆڤ بێت، ئەوە لە شیعریشدا خەیاڵ ڕەگەزێکی سەرەکییە و شاعیر بەهۆی خەیاڵەوە داهێنان و دەست ڕەنگینی و لێهاتوویی خۆی دەردەخات. کەواتە دەتوانین بڵێین شیعر و ئەفسانە تاڕادەیەکی زۆر یەک سەرچاوەیان هەبووە، چونکە ئەو وێنە و دیمەنانەی لەناو ئەفسانەکاندا هەن وێنە و دیمەنی خەیاڵین، ئەم وێنە و دیمەنانە بەجۆرێکی تر لە شیعردا هەستیان پێ دەکرێت، چونکە مرۆڤی کۆن هەندێک جار بە خەیاڵی شاعیرانەوە سەیری دەوروبەری خۆیان کردووە، بۆیە دەبینین یەکێکی وەکو (ڤیکتۆر شکلۆڤسکی) وابیردەکاتەوە «نەک هەر تەنیا ئەفسانە بە شیعر دەزانێت، بەڵکو لای وایە کە ئەفسانە شێوەی یەکەمی شیعرە» (٣٢).

ئەم پێوەندییەی نێوان ئەدەب (شیعر) و ئەفسانە زۆر کۆنە و «لە کۆنترین سەردەمەوە ئەم پێوەندییە بەتینە، لەلای نەتەوە جیاوازەکان دەستی پێکرد» (٣٣)، چونکە وەکو پێشتر وتمان جگە لە شیعر و ئەفسانە هیچی تر نەبووە مرۆڤی سەرەتایی پەنای بۆ بەرێت، لەبەر ئەوە «ئەفسانە و شیعر شێوازێک بوون لە شێوازەکانی گوزارشت کردنی مرۆڤ لەسەرەتای هەر شارستانیەتێک» (٣٤).

گرنگترین شت کە ئەم پێوەندییە بسەلمێنێت ئەوەیە «کاتێک دەمانەوێت لە ئەفسانە بکۆڵینەوە، هیچمان لەبەردەستدا نییە، جگە لە دەقی ئەدەبی نەبێت، کۆنترین دەقیش بەدەستمان گەیشتبێت شیعرە، بەتایبەتی شیعری چیرۆکئامێز» (٣٥). کەواتە کۆنترین دەقی ئەفسانەیی کە بەدەستی ئێمە گەیشتبێت لەشێوەی پارچەی ئەدەبیدا بووە بەتایبەتی شیعر. مێژووش ئەمەی سەلماندووە و دەرکەوتووە «کۆنترین ئەفسانە بریتی بووە لە گۆرانییە ئایینییەکان، پاشان داستانە شیعرییەکان» (٣٦). لێرەوە گرنگی ئەدەب لە پاراستن و گواستنەوەی ئەفسانەکان و گەیاندنیان بەنەوەی نوێ دەردەکەوێت، بۆ ئەوەی ئەوانیش لە ڕوانگەی سەردەمە نوێیەکەوە مامەڵە لەگەڵ ئەفسانەکاندا بکەن و سوودیان لێ وەربگرن، چونکە «گرنگیدان بە ئەفسانە مانای گەڕانەوە نییە بۆ قۆناغی سەرەتایی ژیانی مرۆڤ، بەمانای ئەوەی شاعیرانی سەردەم دووبارە ئەفسانە سەرەتاییەکەی خۆی وەرناگرن، بەڵکو ئەوان لە گیان و جەوهەری ئەو ئەفسانانە گەیشتوون، بۆیە هەر لەگیان و جەوهەری ئەو ئەفسانانەوە داهێنان لە ئەدەبەکەیاندا دەکەن» (٣٧). شاعیرەکان بۆیە هەمیشە ڕوو لە ئەفسانە دەکەن، چونکە پێویستییەکانی سەردەمی نوێ وادەخوازێت، شاعیریش هەمان ئەفسانە بە گیانێکی نوێتر و زیندووتر لەناو شیعرەکانی خۆیدا بەرجەستە دەکات، لەلایەک گیانێکی نوێ بە بەر ئەفسانەکەدا دەکات و لەلایەکی دیکەشەوە ڕەمزە ئەفسانەییەکە لە سەردەمەکەی خۆی دەترازێنێت و بۆ ئەو سەردەمەی کە خۆی تێدا دەژی بەکاری دێنێت.

شاعیر کاتێک ئەفسانە لە ناو شیعرکانیدا بەکاردەهێنێت، دەیەوێت مانا و دەلالەتێکی دیکە بە وەرگر (خوێنەر) بدات، واتە ئەفسانە دەکاتە هۆیەک بۆ دەربڕینی ئەوەی مەبەستییەتی. بەمەش مەبەستەکەی خۆی لە پشت ئەفسانەکەوە دەشارێتەوە و زیندوویەتی بەدەقەکە و بە ئەفسانەکە دەبەخشێت.

ئەوانەی ئەفسانەکان دەکەن بە بابەتی کارە ئەدەبییەکانیان، زۆرجار هەڵەی زەق دەکەن و کۆمەڵێک بیرکردنەوەی هەڵەیان بەرانبەر ئەفسانەکان لەلا دروست دەبێت، وەکو ئەوەی بەلایەوە گێڕانەوەیەکی، یان چاوپێداخشاندنەوەیەکی ئەفسانەکان بە سادەیی بۆ دەقە ئەدەبییەکەی بەس بێت، یان ئەفسانەکان تەنیا بۆ مەبەستی ڕازاندنەوە و جوانکاری دەقە ئەدەبییەکەی قۆرخ بکات. هەندێک ئەدیبی دیکە هەن بەشێوەیەکی خراپ و هەڵە لە جەوهەری ئەفسانە دەڕوانن و بانگەوازی ئەوە دەکەن گوایە دەتوانن خۆیان مانایەکی دیکە بۆ ئەفسانەکان دابهێنن، ئەمە سەرەڕای ئەوەی ئەو ڕاستییە دەزانن کە ئەفسانەکان گەنجینەی بیروباوەڕ و دابونەریتی کۆمەڵن و کەس ناتوانێت بیانشێوێنێ، بۆیە ئەمە وای کردووە زۆربەی دەقەکانی ئەم سەردەمە ئاڵۆز و تەمومژاوی بن و تێگەیشتنیان ئاسان نەبێت(٣٨).

دەبێ ئەوەش بزانین ئەوەی لەناو ئەفسانەکاندا هەیە ناکرێت لە پرۆسە ئەدەبییە جیاوازەکاندا سوودی لێ وەربگیرێت، چونکە «هەموو ئەو شتانەی لەناو ئەفسانەدان هەموو کاتێک ناگەنە ئەو ئاستەی بەهایەکی گەورە بۆ کارەکان دابنێین» (٣٩). بۆیە دەبێت شاعیر ئاگاداری ئەوە بێت و بزانێت سوود لە چ لایەنێکی

ئەفسانە وەردەگرێت و کام ڕەمزی ئەفسانەیی دەکاتە بابەتی شیعرەکانی، بۆیە زۆرجار داوا لە شاعیر دەکرێت پاشخانێکی زانیاریی فراوان لە بابەت ئەفسانەکانەوە کۆ بکاتەوە و لە پرۆسە ئەدەبییە جیاوازەکاندا سوودیان لێ وەربگرێت.

بابەتی سێیەم:

هەندێک ڕەمزی ئەفسانەیی لە شیعرەکانی (هێمن)دا

ئەدەبی کوردی لە ماوەی نێوان هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانیدا بە قۆناغی نوێبوونەوەدا ڕۆیشت و شاعیرانی کورد گەلێک تەکنیک و هونەری تازەیان هێنایە ناو شیعری نوێی کوردییەوە، بەکارهێنانی ڕەمزیش یەکێک بوو لەو داهێنانە نوێیەی شاعیران. هەرچەندە بەکارهێنانی ڕەمز لە ئەدەبی فۆلکلۆری و میللی و لای شاعیرانی کلاسیکی کوردیش هەستی پێ دەکرێت، بەڵام بەم شێوە فراوان و بەم تەکنیکە تازەیەی ئەمڕۆ نەبوو، بەتایبەتی بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکان گرنگییەکی زۆر لای شاعیرانی کۆن و نوێ هەبوو (بە تایبەتی لە شیعری نوێی کوردیدا).

زۆربەی شاعیرانی کورد پەنایان بۆ ڕەمزە ئەفسانەییەکان بردووە و لە شیعرەکانی خۆیاندا بەرجەستەیان کردووە و بۆ مەبەستی جیاجیا بەکاریان هێناوە. ئەگەر تێبینی بکەین دەبینین شاعیرانی کورد سەرەتا ڕەمزە جیهانییەکانیان بەکاردەهێنا، بەڵام دواتر ڕوویان کردە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییە خۆماڵییەکان. هەندێک جار ناوهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکان بە هەمان ناوە بیانییەکانی خۆیان بەکارهاتوون، هەندێک جاریش هەوڵ دراوە لەجیاتی ناوە بیانییەکان وشە و زاراوەی کوردی بەکاربهێنرێت.

شاعیرانیش بۆ مەبەستی جۆراوجۆر ڕەمزە ئەفسانەییەکانیان بەکارهێناوە . هەیانە تەنیا بۆ مەبەستی جوانکاری لە بنیادی هونەریی شیعرەکەدا بەکاریان هێناوە، یان ویستوویانە ناوەرۆکێکی قووڵ و دەوڵەمەند و فەلسەفییانە بە وەرگر (خوێنەر) ببەخشن، یان هەندێک جار کۆمەڵێک هۆکاری دەرەکی وایان کردووە شاعیر پەنا بۆ ڕەمز بەگشتی و ڕەمزی ئەفسانەیی بەتایبەتی ببات، لەوانەش (هۆکاری سیاسی و ئایینی و کۆمەڵایەتی و ...تاد)، چونکە شاعیر نەیویستووە مەبەستی شیعرەکەی بەشێوەیەکی ئاشکرا و ڕاستەوخۆ بەدەستەوە بدات، بۆیە ڕەمزی کردووەتە هۆکارێک و زیندوویەتی و فرە واتایی بەدەقەکە بەخشیوە.

زۆرجار شاعیرانی کورد لە بەکارهێنان و سوود وەرگرتن لە ڕەمزە ئەفسانەییەکان شێوازی خۆیان گۆڕیوە و بەشێوازێکی دیکە سوودیان لە ڕەمزە ئەفسانەییەکان بینیوە. شاعیر هەیە ئەفسانەکەی وەکو خۆی بەکارهێناوە، هی واش هەیە بەشێوەیەکی هونەری و ڕێک و جوان ئەفسانەکەی خستووەتە ڕوو. هەڵبەت شاعیرانی کورد گەلێک مەبەستی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئایدیۆلۆژییان لە بەرگی ئەفسانەکاندا حەشارداوە و لە پەنای ئەم ڕەمزە ئەفسانەییانەوە زۆر مەبەستی دیکەیان دەربڕیوە.

(هێمن)ی شاعیر یەکێکە لەو شاعیرە بەتوانایانەی توانیویەتی بەشێوەیەکی ورد و هونەرییانە سوود لە ڕەمز ببینێت. شاعیرانە مامەڵەی لەگەڵ ڕەمزە ئەفسانەییەکاندا کردووە. هەندێک جار پەنای بۆ ڕەمزی گریکی و ڕۆمانی بردووە، هەندێک جاریش سوودی لە ئەفسانەی کوردی خۆماڵی وەرگرتووە.

لە شیعری (ئێوارە پاییز)دا خراپە و شەڕخوازی (خوای شەڕ)مان بۆ ڕوون دەکاتەوە، غەمباری و دڵتەنگی دڵی شاعیر دادەگرێت. دیمەنی ئێوارەیەکی پاییزمان پیشان دەدات، پەڵەهەورێک بەری ئاسمان دەگرێت و هەوا تەمومژ و لێڵ دەبێت، هەموو شتێک جوانی و دڵڕفێنی خۆی لە دەست دەدات و ڕەنگی پاییز دەگرێت. ئەم دیمانانەی شاعیر ئاماژەن بۆ دڵتەنگی و دڵەڕاوکێی دڵ و دەروونی خۆی بەرانبەر بە کەسانێک، کە لەم هەموو دیمەنە خەفەتبارانەدا پێ بکەنێت. ئەمە ئاماژەیە بۆ ستەمکاران لەگەڵ ئەو ستەم و خراپییەی دەیکەن دڵخۆشن و پێدەکەنن:

بەڵێ هەن و پێدەکەنن
بە من، بە تۆ، بە هەزاران
بە داخی باوک کوژراوان
بە هەنیسکی هەتیو باران(٤٠)

ئەوان بە هەموو شتێک پێدەکەنن، بە خوێن ڕشتن، بە سەربڕین، بە تاڵان و سووتان و وێران کردن...تاد. بەهەرچی کارەساتێکی (خوای شەڕ) دەینێتەوە، پێدەکەنن:

بە بوومە لەرزە، ڕەشەبا
بە سووتمان، زیان و زەڕ
بە هەرچی خراپ و شوومە
بە گشت دەسکردی خوای شەڕ(٤١)

(خوای شەڕ) ڕەمزی شەڕ و خراپەکاری و تاریکی و وێرانبوون و ئاشووب و...، شاعیر ئەم ڕەمزەی بەکارهێناوە مەبەستی لەستەمکار و دەسەڵاتدارانی دوژمنی کوردە، لە کۆتایی شیعرەکەدا شاعیر لەنێوان نائومێدی و هیوا براویدایە، بەڵام هەر زوو تەمی نائومێدی دەرەوێنێتەوە و هیوای بەدوارۆژ بەهێز دەبێت:

گوتم: کەوابوو ئاشنا!
بەشی ئێمە لەنێو چوونە
گوتی: نا نا، دوور بنوارە
دوور بنوارە.. ئاسۆ ڕوونە..(٤٢)

لە شیعری (شەو و شەیتان)دا شاعیر باسی کارەساتێکی دڵتەزێن و ناخۆش دەکات و هەردوو باڵی شەڕ و خراپە و تاریکی و باڵی چاکە و خێر و ڕووناکی بەیەکەوە باس کردووە:

شەو زرنگاوە، ڕاشکا
شەیتان سامی لە خوا شکا
کەلپی خوێناوی گرکردن
فریشتەی پشوو برکردن
خەم و خەفەت دادەبێژێ
شادی و ئازادی دەنێژێ
داسی مەرگ و نەمان دەسوێ
هەوەڵ گەوزی داوێتە کوێ؟
دێن و دەچن بە ئەسپایی
لەچوار چرا چەند تارمایی
خێوی شەو و خودای شەڕن
پێچووە شەیتانی بەدفەڕن(٤٣)

شاعیر باسی کارەساتی لە سێدارەدانی پێشەوا (قازی محەمەد) و هاوەڵانی دەکات، کە لە گۆڕەپانی (چوار چرا)دا بەدارەوە کران و شەهید بوون. کۆمەڵێک ڕەمزی ئەفسانەیی بەکارهاتووە (شەیتان و خێوی شەو و خودای شەڕ و پێچووە شەیتان) ئەم ڕەمزانە لەناو ئەفسانەکاندا ڕەمزی خراپەکاری و شەڕانگێزی و تاریکین، شاعیر ئەم ڕەمزانەی بەرانبەر بە (شای ئێران) و دار و دەستەکەی بەکارهێناوە و ئەوانی بە باڵی خراپە و تاریکی چوواندووە.

(هێمن) لە هێنانەوەی هەردوو ڕەمزی خێروشەڕ بەیەکەوە، بەردەوام دەبێت، چونکە ئەم دوو هێزە و باڵە هەر لە کۆنەوە لە کێشە و ململانێیەکی بەردەوامدان. لە شیعری (ناڵەی جودایی)دا ئەم کێشە و ململانێیە بە سەرکەوتنی (پەری) کە ڕەمزی خێر و چاکە و ڕووناکییە کۆتایی پێ دێنێت و دەڵێت:

دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی
هەرپەری سەرکەوت و دێوەزمە بەزی
تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم
دێم و دێم و دێم و دێم و دێم و دێم(٤٤)

(پەری) ڕەمزی چاکە و ڕووناکییە، دێوەزمە ڕەمزی خراپە و تاریکییە. ئەم دوو باڵە لە ململانێدا دەبن، تا لەکۆتاییدا (پەری) بەسەر (دێوەزمە)دا زاڵ دەبێ. (پەری) لێرەدا ڕەمزە بۆ شۆڕشگێڕان و نەبەردان، کەچی (دێوەزمە) ڕەمزی دوژمنان و کۆنەپەرستانی کوردە.

لە شیعری (سوری دەوران)دا دیسان لەناو ئەفسانەی کوردیدا باسی دوو ڕەگەزی ناکۆک و دژبەیەک دەکات، کە (ڕمووزەن و خێوی شەڕ و مار) لەگەڵ (فریشتە)ی ڕەمزی خێروچاکە، بەڵام ئەم جارە لەپاڵ ئەم ڕەمزە ئەفسانەییە کوردییانە، ڕەمزێکی ئەفسانەیی کۆنی یۆنانی و ڕۆمانی بەکارهێناوە لە تەک (فریشتە) ئەویش (خوای جوانی)یە، کە لە ئەفسانەکانی یۆنانی و ڕۆمانیدا بەرانبەر بە (ئەفرۆدیت و ڤینۆس)ە، بەڵام شاعیر زاراوەی (خوای جوانی) بۆ هەردووکیان بەکارهێناوە:

دڕندەی هار و ماری بێ ڕەزابوو
لە تاڵان و بڕۆیە شارەزا بوو
لە ترسانی وڵات پڕ ترس و ڕەو بوو
ڕمووزەنە تاریکان و خێوی شەو بوو(٤٥)

لە وەسفی میرێکی ستەمکاردا ڕەمزەکانی (مار و ڕمووزەن و خێوی شەڕ)ی بەکارهێناوە وەکو ئاماژەدان بە خراپەکاری و ستەم و کوشتوبڕ. هیچ کەس لێی ڕازی نەبووە تەنیا خودای شەڕ نەبێت، چونکە هەمان ئامانجەکانی خودای شەڕ جێبەجێ دەکات:

خودا ڕازی بوو لێی، ئەمما خودای شەڕ
لە خەڵکی بەریبوو وەک گورگی نێوەمەڕ(٤٦)

پاشان بەرانبەر بەم میرە ستەمکارە، ڕەمزی (فریشتە)ی بۆ کچی میر بەکارهێناوە:

هەموو شێوەی لە بابی خۆی جودا بوو
فریشتەی پاکی بوو خێری خودا بوو
تەبیعەت ئەو کرەی وا ورد تەنیبوو
خودای جوانی لە خۆشیانی خەنی بوو(٤٧)

دەبینین (خوای شەڕ) لە میری ستەمکار ڕازی بووە، کەچی (خودای جوانی) لە کچی میر ڕازییە. واتە کەسایەتییان پێچەوانەی یەکترن.

لە شیعری (دەستکەوتی خەبات) باسی ڕەمزەکانی (دێوەزمە و دێو)ی کردووە، کە لەناو ئەفسانەی کوردیدا زۆر بەکارهاتوون:

بەگژ بێگانە و خۆمانەدا چووی
لەگژ دێوەزمە و دێوانە ڕا چووی
نەترسای و نەخەجلای و نەلەرزی
چ مەشهووری، چ ڕوو سووری، چ بەرزی(٤٨)

هەموو ئەم وەسفانەی هێمن بۆ شاعیری کورد (حاجی قادری کۆیی)یە. کە شاعیرێکی نیشتمانپەروەر و دڵسۆزی میللەتەکەی خۆی بووە و یەکەم کەسە لە دوای (خانی) بانگی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری دابێت.

لە شیعری (فرمێسکی ڕنوو)دا (دێوی شەڕ)ی وەکو ڕەمزی داگیرکەرانی کوردستان بەکارهێناوە، هەروەها (فریشتە)ی ڕەمزی چاکە و خێر و ڕووناکی بەرانبەر بە (دێوی شەڕ) بەکارهێناوە، کە ڕەمزە بۆ کەسانی چاکەخواز و داپەروەر بەلای شاعیرەوە کە دەیانەوێت ڕووبەڕووی داگیرکەر و ستەمکاران ببنەوە:

دێوی شەڕ سمکۆڵ دەکا لێم و دەبۆڵێنێ دەڵێ:
بۆ لەسەردانی هەموو ئێوە تەورزینم دەوێ
بۆ فریشتەی داد بە سینەی پڕ لە کینە و داخەوە
هاتە کوردستان گوتی: ڕەجمی شەیتانم دەوێ(٤٩)

لە شیعری (گلێنەی شاعیر)دا، (هێمن)ی شاعیر باسی (خدری زیندە)ی کردووە، ئەم (خدری زیندە)یە لەناو ئەفسانەی کوردی و ئەفسانەی زۆربەی میللەتانی موسوڵماندا هەیە، ڕەمزی خێروچاکە و پیاوێکی ئیماندار و خووڕەوشت بەرزە و بە هانای لێقەوماوان و ستەم لێکراوانەوە دێت:

هەموو عومری ئەبەد تێیدا نییە خۆشی دەمێک مەستی
خدر ئاوی حەیاتی بۆ چ بوو؟ فێری شەرابی با(٥٠)

ئەماژەیە بە ئەفسانەی (خدری زیندە)، گوایە دەڵێن لەگەڵ (ئەسکەندەر) بەدوای ئاوی ژیاندا گەڕاوە و لە ئەنجامدا دوای ماندووبوون و گەڕانێکی زۆر (خدری زیندە) بە ئاوی ژیان شادبووە و لێی خواردووەتەوە، گوایە هەر کەسێکیش لەم ئاوە بخواتەوە نەمری بەدەست دێنێ، بەڵام (ئەسکەندەر) بێ ئومێد بووە. شاعیر مەبەستی ئەوەیە ئەگەر ژیانی نەمرییش بەدەست بێنی، مادام ژیان تا سەر خۆشی تێدا نییە! ئەم نەمرییە بە کەڵکی چی دێت!؟

(هێمن)ی شاعیر تەنیا خۆی بە ڕەمزەکانی ئەفسانەی کوردییەوە نەبەستووەتەوە، بەڵکو وەکو شاعیرێکی لێهاتوو و خاوەن ئەزموون سوودی زۆری لە ڕەمزە ئەفسانەییەکانی یۆنان و ڕۆمان وەرگرتووە، بۆ نموونە لە شیعری (شینی گۆران)دا هەردوو ڕەمزی ئەفسانەیی (پەری شیعر و مۆسیقا) و (خوای جوانی) بەکارهێناوە، شاعیر ئەم شیعرەی بە بۆنەی مردنی (گۆران)ەوە وتووە:

پێم پەری شیعر و مۆسیقا تۆران
بۆیە بردیانەوە سەرێ گۆران
یا خوای جوانی تووڕە بوو لێمان
ئەو چرایەی ڕەوا نەدی پێمان
ڕۆژگار گەوهەری وەبن گڵ دا
داخی ئەو مایەوە لەناو و دڵ دا(٥١)

لە ئەفسانەی یۆنانی کۆندا (ئەپۆلۆ) خوداوەندی شیعر و مۆسیقا بووە، هەروەها لە هەردوو ئەفسانەی یۆنانی و ڕۆمانی کۆندا (خودای جوانی) بریتی بوونە لە (ئەفرۆدیت)ی یۆنانی و (ڤینۆس)ی ڕۆمانی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لە ئەفسانەی یۆنان و ڕۆماندا بۆ هەر شت و دیاردەیەک خوداوەندی تایبەتییان داناوە. (گۆران)ی شاعیری بە (چرا و گەوهەر) چواندووە.

لە شیعری (پەری شیعر)یشدا سوودی لە هەمان ئەفسانەی یۆنانی و ڕۆمانی وەرگرتووە. ڕەمزە ئەفسانەییەکانی (فریشتەی جوانی و پەری شیعر)ی بەرانبەر بە (ئەفرۆدیت و ڤینۆس و ئەپۆلۆ) بەکارهێناوە:

بەڵام ئەی فریشتەی جوانی
ڕەنگ بێ ئەم نوکتە نەزانی
پەری شیعر وەک کچی جوان
بۆ پیاوی پیر نایەتە ژوان(٥٢)

شیعری بە کچێکی جوان چواندووە، مەبەستی ئەوەیە کە شاعیر ئەگەر بەساڵاداچوو هێز و توانای تێدا نەماو چێژ و زەوقی شیعری نەما، ئەستەمە ئیلهامی شیعری بە ئاسانی بۆ بێت.

ئەنجام

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە ئەم خاڵانەی خوارەوە:

١- پێوەندییەکی بەهێز لەنێوان شیعر و ڕەمزدا هەیە، شاعیر ڕەمز بۆ زۆر مەبەست بەکاردەهێنێت، جگە لە جوانکاری لە ڕووی ڕوخسارەوە، بۆ شاردنەوەی مەبەستەکانی لەناو شیعردا بۆ ئەوەی شیعرەکە واتای بە ئاسانی بەدەستەوە نەدات.

٢- شیعر و ئەفسانە لەکۆنەوە پێوەندییان بەیەکترییەوە هەبووە، چونکە ئەو وێنە و دیمەنانەی لەناو ئەفسانەدا هەستیان پێ دەکرێت، هەمان ئەو دیمەنانە لەناو شیعریشدا هەن، بەڵام بەجۆرێکی تر، چونکە مرۆڤێکی سەرەتایی زۆرجار بەخەیاڵی شاعیرانەوە بیریان لە دەوروبەر کردووەتەوە.

٣- مەرج نییە ئەفسانەکە (ڕەمزە ئەفسانەییەکە) وەکو خۆی لەناو دەقی شیعریدا بەکاربهێنرێت، بەڵکو گۆڕانکاری بەسەردا دێت و شاعیر گیان و جەوهەری ئەفسانەکە وەردەگرێت و لەگەڵ سەردەمەکەی خۆی دەیگونجێنێت.

٤- مەبەستی شاعیر لە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکان شتێکی ترە، نەک ڕەمزە ئەفسانەییەکە خۆی.

٥- (هێمن)ی شاعیر یەکێکە لەو شاعیرانەی توانیویەتی بەشێوەیەکی زیرەکانە مامەڵە لەگەڵ ڕەمزە ئەفسانەییەکاندا بکات و مەبەستەکانی بپێکێت.

٦- (هێمن)ی شاعیر هاتووە جەوهەر و گیانی ڕەمزە ئەفسانەییەکانی وەرگرتووە، بەمەش گیانێکی نوێی بە بەر دەقەکە و مەبەستەکەیدا کردووە و توانیویەتی مەبەستەکانی خۆی لەپەنای ڕەمزە ئەفسانەییەکاندا بشارێتەوە.

٧- لە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکاندا سوودی لە ئەفسانەی جیهانی و ئەفسانەی کوردی وەرگرتووە.

٨- زۆرجار لە بری بەکارهێنانی زاراوەی بێگانەی وەکو (ئەفرۆدیت و ڤینۆس) زاراوەی کوردی وەکو (خوای جوانی) بەکارهێناوە.

٩- لە شیعرەکانیدا هەندێک جار تەنیا باسی باڵی شەڕ و خراپە و تاریکی کردووە، هەندێک جاریش باسی باڵی خێر و چاکە و ڕووناکی کردووە، یان هەردووکیانی بەیەکەوە کۆ کردووەتەوە.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئەو پێوەندییەی شیعر و ئەفسانە بەیەکترییەوە دەبەستێتەوە زۆر بەهێزە، دەتوانین بڵێین سەرچاوەی هەردووکیان خەیاڵە، لە ئەفسانەکاندا خەیاڵ بۆ دروستکردنی دیمەن و وێنەکان ڕەگەزێکی سەرەکییە، لە شیعریشدا بە هەمان شێوە خەیاڵ دەوری سەرەکی دەگێڕێت.

(هێمن)ی شاعیر لە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکان درکی بەو ڕاستییانە کردووە، بەجۆرێک هاتووە گیان و جەوهەری ڕەمزە ئەفسانەییەکانی وەرگرتووە و جارێکی تر لەگەڵ سەردەمەکەی خۆی گونجاندوویەتی و گیانێکی نوێی بەدەقە شیعرییەکە بەخشیوە. جگە لەمەش شاعیر نەیویستووە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ مانای شیعرەکانی بەدەستەوە بدات، بۆیە پەنای بۆ بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکان بردووە، لە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکانیشدا مەبەستی خودی ئەفسانەکان نەبووە، بەڵکو مەبەستی ئەوە بووە مانا و دەلالەتێکی دیکە (مەبەستە شیعرییەکەی) لەپشت ئەو ڕەمزە ئەفسانەییانەوە دەرببڕێت.

شاعیر لە بەکارهێنانی ڕەمزە ئەفسانەییەکاندا سوودێکی زۆری لە ئەفسانەی جیهانی و ئەفسانەی فۆلکلۆری ڕەسەنی کوردی وەرگرتووە. بۆ ئەم مەبەستەش زۆربەی بابەتە مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکانی بەهۆی ڕەمزی ئەفسانەیی جیهانی و کوردیی دەربڕیوە. بەم جۆرە بەهۆی ڕەمزە ئەفسانەییەکانەوە توانیویەتی بەشێوەیەکی زۆر ورد و لێهاتووانە لایەنی ڕوخسار و ناوەڕۆکی شیعرەکانی بەشێوەیەکی سەرنجڕاکێش دابڕێژێت.

پەراوێزەکان:

(١) بڕوانە: د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن، گەڕان بەدوای نەمریدا، (هەولێر: چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٢)، ل١٦.

(٢) عبد علي سلمان، الأنثروبولوجيا الاجتماعية، (موصل: مطبعة جامعة الموصل، ١٩٨٥)، ل٧٧.

(٣) کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، (......، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٤)، ل٣٩.

(٤) د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن، پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، (سلێمانی: چ١، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٧)، ل٦٠.

(٥) کامەران موکری، ل٤٠.

(٦) سەرچاوەی پێشوو، ل٣٩.

(٧) عبد علی سلمان، ل٧٧.

(٨) عبد علی سلمان، ل٧٧.

(٩) د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن، گەڕان بەدوای نەمریدا، ل١٦.

(١٠) د. عزالدين مصطفى رسول، دراسة في أدب الفولكلور الكردي، (بغداد: دارالثقافة والنشر الكردية، ١٩٨٧)، ل١٣.

(١١) د. احمد أبو زيد و جماعته، دراسات في الفولكلور، (القاهرة:....) ١٩٧٢)، ل١٤.

(١٢) پ.د. دينكن ميشيل، معجم علم الاجتماع، ترجمة: د. احسان محمد الحسن، (بغداد: دارالحرية للطباعة، ١٩٨٠)،

ل٢٠١٠.
(١٣) پ.د. دینكن میشیل، ل٢١٠.
(١٤) د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن، پێكهاتەی ئەفسانەی كوردی، ل٤٦.
(١٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٦.
(١٦) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٦.
(١٧) د. عزالدين مصطفى رسول، ل١٣.
(١٨) كامەران موكری، ل٤٦- ٤٧.
(١٩) كامەران موكری، ل٤٨.
(٢٠) د. عزالدين مصطفى رسول، ل١٨.
(٢١) د. عزالدين مصطفى رسول، ل١٥.
(٢٢) د. عزالدين مصطفى رسول، ل١٤-١٥.
(٢٣) كامەران موكری، ل٤٧.
(٢٤) د. كەمال مستەفا مەعروف، ڕەمز لە شیعرەكانی شێركۆ بێكەسی شاعیردا، (سلێمانی: گۆڤاری زانكۆی سلێمانی- ١٤- ، حوزەیرانی ٢٠٠٤)، ل١٣٥-١٣٦.
(٢٥) د. كەمال مستەفا مەعرووف، ل١٣٥.
(٢٦) د. پەرێز سابیر، تەوەرەكانی ڕەمزی شیعری لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا، (هەولێر: گۆڤاری زانكۆ- ٢٥-، ٢٠٠٦)، ل٥٢٨.
(٢٧) د. كەمال مستەفا مەعرووف، ل١٣٩.
(٢٨) د. پەرێز سابیر، ل٥٢٩.
(٢٩) د. كەمال مستەفا مەعرووف، ل١٣٩.
(٣٠) د. پەرێز سابیر، ل٥٣٢- ٥٣٣.
(٣١) د. پەرێز سابیر، ڕەخنەی ئەدەبی كوردی و مەسەلەكانی نوێكردنەوەی شیعر، (هەولێر: چ١، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٦، ل٥٥٩.
(٣٢) د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن، گەڕان بەدوای نەمریدا، ل٣٢.
(٣٣) عماد علي الخطيب، الأسطورة معيارا نقديا، (عمان: دار جهينة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٦)، ل٤٣.
(٣٤) د. عماد علي الخطيب، ل٥٥.
(٣٥) د. احمد كمال زكي، الأساطير، (بيروت: ط٢، دارالعودة، ١٩٧٩)، ل١٩٧.
(٣٦) د. احمد كمال زكي، ل١٩٩.
(٣٧)د. عماد علي الخطيب، ل٥٦.
(٣٨) د. احمد كمال زكي، ل٢١٩.
(٣٩) د. احمد كمال زكي، ل٢٢٦.
(٤٠) هێمن، دیوانی هێمن ١٩٣١- ١٩٨٦، (هەولێر: .....، ٢٠٠٣)، ل٩٥.
(٤١) هێمن، ل٩٦.
(٤٢) هێمن، ل٩٨.
(٤٣) هێمن، ل٢٤٩.
(٤٤) هێمن، ل٣٢٣.
(٤٥) هێمن، ل٢١١.
(٤٦) هێمن، ل٢١٢.
(٤٧) هێمن، ل٢١٣.
(٤٨) هێمن، ل١٧٣.
(٤٩) هێمن، ل٢٧٣.
(٥٠) هێمن، ل٢٨٨.
(٥١) هێمن، ل٢٦٢.
(٥٢) هێمن، ل١٤٣.

سەرچاوەكان:

یەكەم: كتێبی كوردی
١- د. پەرێز سابیر (٢٠٠٦) ڕەخنەی ئەدەبی كوردی و مەسەلەكانی نوێكردنەوەی شیعر. چ١- هەولێر؛ دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس.
٢- كامەران موكری (١٩٨٤) ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین.
٣- مەولوود ئیبراهیم حەسەن (٢٠٠٢) گەڕان بەدوای نەمریدا! چ١- هەولێر؛ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
٤- د. مەولوود ئیبراهیم حەسەن (٢٠٠٧، پێكهاتەی ئەفسانەی كوردی، چ١- سلێمانی؛ چاپخانەی ڕەنج.
٥- هێمن (٢٠٠٣) دیوانی هێمن ١٩٣١- ١٩٨٦ هەولێر.

دووەم: كتێبی عەرەبی
٦- د. احمد أبو زيد و جماعته (١٩٧٢) دراسات في الفولكلور. القاهرة.
٧- د. احمد كمال زكي (١٩٧٩) الاساطير. ط٢- بيروت؛ دارالعودة.
٨- دينكن ميشيل: ت: د. احسان محمد الحسن (١٩٨٠) معجم علم الاجتماع، بغداد؛ دارالحرية للطباعة.
٩- عبد علي سلمان (١٩٨٥) الاثروبولوجيا الاجتماعية. الموصل؛ مطبعة جامعة الموصل.
١٠- د. عماد علي الخطيب (٢٠٠٦) الاسطورة معياراً نقدياً. عمان؛ دار جهينة للنشر والتوزيع.
١١- د. عزالدين مصطفى رسول (١٩٨٧)، دراسة في أدب الفولكلور الكردي، بغداد؛ دارالثقافة والنشر الكردية.

سێیەم: گۆڤار
١٢- د. پەرێز سابیر (٢٠٠٥) تەوەرەكانی ڕەمز لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا، گۆڤاری زانكۆ، ژمارە (٢٥)، هەولێر.
١٣- د. كەمال مستەفا (٢٠٠٤) ڕەمز لە شیعرەكانی شێركۆ بێكەس، گۆڤاری زانكۆی سلێمانی، ژ(١٤)، سلێمانی.